

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychologii Wychowawczej i Psychoprofilaktyki

MAŁGORZATA SITARCZYK

*Kryzys w wartościowaniu jako subiektywne doświadczenie
nieletnich sprawców przestępstw*

Crisis in evaluating as a subjective experience of juvenile delinquents

Zachodzące obecnie wszechstronne zmiany cywilizacyjne prowadzą do różnorodnych konsekwencji w wymiarze ogólnospołecznym i jednostkowym. Zmiany te, szczególnie w odniesieniu do doświadczeń społecznych, nie zawsze mają charakter pozytywny. Często wiążą się ze stresem, zagubieniem, negatywnymi emocjami, poczuciem zdystansowania, brakiem oparcia w sobie i uznawanych wartościach. W rezultacie wszyscy, a szczególnie ludzie młodzi, przeżywają problemy emocjonalne i społeczne, wynikające z kryzysu wartości, który w przypadku młodzieży przestępczej jest jeszcze silniejszy, ponieważ często poprzedza go brak wzorców osobowych i deprivacja podstawowych potrzeb w środowisku rodzinnym.

Nasilenie trudności rozwojowych i kryzysu wartości wynika z faktu, że człowiek jest silnie zależny od otoczenia społeczno-ekonomicznego. W rezultacie interakcji jednostka–otoczenie tworzy się i klaryfikuje system wartości, czyli to, co ma dla człowieka znaczenie i co wpływa na jego cele i sposoby działania. Ten „świat znaczący” Lewin (za: Świda 1979) nazywa „środowiskiem psychologicznym” człowieka, który w tym środowisku wszystkim stanom, zjawiskom, przedmiotom przypisuje określoną wartość dodatnią lub ujemną i w rezultacie tych wartości dąży lub unika określonych sytuacji.

W literaturze poświęconej problematyce wartości znajdujemy twierdzenia o ich uniwersalnym, autonomicznym i obiektywnym charakterze (Scheler za Jedynak 1991) oraz o motywującej roli w działaniu (Murray, za: Świda 1979). W rozważaniach nad wartościami szczególnie często pojawia się taka cecha jak zmienność wartości. Zmienność ta zależy zarówno od podmiotu, jak i cech

przedmiotu wartości. Ogólnie jednak struktura wartości nie zmienia się zasadniczo, przede wszystkim ze względu na uniwersalny charakter interakcji jednostka–środowisko, co w rezultacie pozwala ułożyć względnie stałą hierarchię, czyli system wartości (Jedynak 1991).

W ujęciu psychologicznym wartości mają wszechstronne znaczenie: stanowią o czymś jako o obiekcie pożądania, są zasadniczymi motywami działania oraz czynnikami wyboru celów życia. Można je rozpatrywać w kategoriach racjonalnych, emocjonalnych i moralnych, a także odnosić je do różnych obszarów funkcjonowania jednostki i środowiska: do obszaru osobowego, rodzinnego, społecznego, zawodowego, twórczego. W tak holistycznym ujęciu wartości mogą być poznawane, przeżywane, realizowane i cenione. To, czy jednostka uzna coś (jakiś obiekt) za wartościowe, zależy od procesu wartościowania.

Oleś (1989) ujmuje wartościowanie jako zespół procesów poznawczych, afektywnych i motywacyjnych związanych z przeżywaniem wartości, sprzyjający samoaktualizacji. W złożonym procesie wartościowania wyróżnia takie elementy, jak uzasadnienie wyboru wartości, uznawanie wartości, ocenianie, przeżywanie uczuć związanych z wartościami i/lub dokonanymi wyborami oraz poczucie, że określone wybory (wartości) są realizowane w życiu i działaniu.

Zdaniem Olesia (1989), istotną rolę w procesie wartościowania odgrywa akceptacja i poczucie realizacji wartości w procesie motywacji i działania. Natomiast z definicji Rathsa, Harmina i Simona (za: Oleś 1989) wynika, że wartościowanie to wolny wybór z wielu alternatywnych możliwości, dokonany z reguły po rozważeniu konsekwencji każdej z nich. Wybór ten pozytywnie oceniony i akceptowany przez jednostkę wzbudza działanie zgodne z nim, czyli realizację wartości, co w rezultacie prowadzi do utrwalania się wzorca postępowania.

W procesie wartościowania mogą pojawić się różnego rodzaju trudności lub zaburzenia najczęściej związane z oceną sytuacji, wyborem celów i sposobów działania. Zazwyczaj problemy te dotyczą ludzi młodych, u których indywidualna hierarchia wartości nie jest jeszcze w takim stopniu ukształtowana, aby mogła spełniać funkcje zbioru kryteriów oceny i wyboru wynikających z przesłanek emocjonalnych i/lub racjonalnych. W rezultacie wielu młodych ludzi nie potrafi ocenić, co jest cenne i godne realizacji. Nie wie, w jakim kierunku precyzować cele życia i działania oraz jak realizować te cele przy jednoczesnej akceptacji różnych wartości. Problemy z dokonywaniem oceny i wyboru prowadzą do napięcia emocjonalnego, niepokoju i ogólnej dezorganizacji osobowości. W większości przypadków trudności te są naturalne, mają charakter rozwojowy i czasowy. Dlatego też Oleś (1989) nazwał je kryzysem w wartościowaniu.

Koncepcja Olesia (1989) nawiązuje do zjawiska dezintegracji pozytywnej jako naturalnego procesu kształtowania tożsamości „ja”. Zdaniem Dąbrowskiego (1986), dezintegracja pozytywna jest warunkiem lepszego poznania siebie i większej dojrzałości emocjonalno-społecznej, gdyż rozwiązywanie różnego

typu konfliktów intrapsychicznych wymaga aktywności wielu procesów, w tym emocjonalnych, poznawczych, intelektualnych, motywacyjnych i twórczych.

Zdaniem Olesia (1989), kryzys w wartościowaniu, któremu towarzyszy zwiększony niepokój, wiąże się z następującymi trudnościami doświadczanymi przez jednostkę. Są to:

- trudności uporządkowania indywidualnego systemu wartości w hierarchię, towarzyszące licznym wątpliwościom co do istoty konkretnych (obiektywnych) wartości oraz ich miejsca w ogólnej filozofii życiowej;

- brak integracji procesów poznawczych, afektywnych i motywacyjnych w ogólnym przebiegu procesu wartościowania;

- trudności w ocenie i dokonywaniu wyborów na podstawie uznawanego systemu wartości (Oleś 1989, s. 5);

- poczucie nierealizowania wartości w życiu i działaniu, co wywołuje stres i niepokój egzystencjalny (Oleś 1989).

PROBLEM BADAWCZY

Badania dotyczące przejawów kryzysu w wartościowaniu u nieletnich sprawców przestępstw prowadziła Szymanowska (1991) i dowiodła, że nieletni i młodociani sprawcy przestępstw mają problemy z wartościowaniem. Wynik ogólny Kwestionariusza Kryzysu w Wartościowaniu Olesia (1988), jaki uzyskali badani, wynosił 19,9 punktów i wskazywał na znaczne nasilenie kryzysu w wartościowaniu. Kryzys ten najsilniej wyrażał się w problemach związanych z uporządkowaniem różnych wartości w hierarchię, czyli określeniem i wyborem wartości najważniejszych i mniej ważnych. Problemy, jakich doświadczali badani, dotyczyły także silnego poczucia nierealizowania określonych wartości w życiu.

W badaniach Szymanowskiej (1991) stwierdzono także istotną statystycznie zależność między problemami w wartościowaniu a karalnością nieletnich, nadużywaniem alkoholu, trudnościami w nawiązywaniu kontaktów społecznych, niezadowoleniem z siebie, brakiem pozytywnych kontaktów z matką oraz tendencją do przrzucania winy za swoje niepowodzenia na innych ludzi. W badanej grupie młodzieży przestępczej wystąpiły także istotne zależności pomiędzy poczuciem sensu życia a problemami w wartościowaniu. Zgodnie z nimi wysokie poczucie sensu życia powoduje zmniejszenie problemów w wartościowaniu.

Specyfika funkcjonowania osobowościowego, poziom dojrzałości emocjonalno-społecznej nieletnich sprawców przestępstw, ich biografia i doświadczenia socjalizacyjne stanowią bezpośrednie przesłanki podjęcia problematyki kryzysu w wartościowaniu doświadczanego przez tę grupę młodzieży.

Badania z zakresu pedagogiki i psychologii resocjalizacyjnej wskazują, że młodzież przestępcza w efekcie różnorodnych problemów socjalizacyjnych,

wynikających przede wszystkim z dysfunkcji rodziny, doświadcza frustracji ważnych potrzeb psychicznych. Poziom frustracji nasila niepokój, lęk, niezadowolone, poczucie niższej wartości. Wszystkie te komponenty emocjonalne osobowości z pewnością nie ułatwiają procesu wartościowania. Przeżyte frustracje nasilają dodatkowo trudności z racjonalną, rzeczową i logiczną oceną sytuacji i środowiska, wtórnie prowadząc do problemów egzystencjalnych.

Innym czynnikiem, który utrudnia wartościowanie, jest fakt, że młodzież wychowywana w rodzinach dysfunkcyjnych dość wcześnie dostrzega rozbieżności pomiędzy światem wartości, jaki panuje w ich rodzinach, a światem wartości uniwersalnych, w tym tych, które proponuje szkoła, Kościół, środowisko lokalne. Redukowanie tych rozbieżności nie jest łatwe, stąd trudności w tworzeniu własnej hierarchii wartości i częste poczucie nierealizowania pożądanego celów. Jeśli dodatkowo młody człowiek obserwuje ambiwalentne, chaotyczne, zmienne wzory zachowania dorosłych osób znaczących, wówczas ma jeszcze większe trudności w ocenie, wyborze i akceptacji wartości.

Założenia te wyrastają z socjologicznej teorii kontroli społecznej. Jej autor T. Hirschi (za Siemaszko 1993) zakłada, że w każdym społeczeństwie istnieje wspólny, jedyny dla wszystkich grup społecznych, system wartości i odpowiadających mu norm zachowania. Jednostki różnią się między sobą stopniem swego przekonania o konieczności przestrzegania norm społecznych. Im jednostka mniej jest przekonana o konieczności przestrzegania norm, tym bardziej prawdopodobne jest podejmowanie przez nią zachowań dysfunkcyjnych. O tym, czy jednostka przestrzega, czy nie systemu wartości obowiązujących w społeczeństwie decyduje jakość więzi jednostka–społeczeństwo. Jakość tych więzi wynika z ogólnego poziomu przywiązania, zobowiązania, zaangażowania w działania zgodne z normami i wartościami oraz z przekonań dotyczących obowiązujących norm i wartości.

Hirschi uważa, że kiedy ogólna więź jednostki ze społeczeństwem jest osłabiona, mechanizmy kontroli społecznej nie działają właściwie, w konsekwencji przekonanie o tym, że nie należy naruszać norm, słabnie (Siemaszko 1993, Urban 2000, 2001). Podstawowe mechanizmy osłabienia więzi społecznej występują w rodzinie dysfunkcyjnej.

Kryzys w wartościowaniu zależy także od stopnia, w jakim jednostka wykorzystuje w życiu i działaniu swoje potencjały rozwojowe: zdolności i zainteresowania. W przypadku młodzieży przestępczej częstym zjawiskiem jest brak możliwości rozwijania zdolności, wynikający z różnorodnych przyczyn: od niekompetencji nauczycieli do obojętności rodziców i niedostatecznych warunków socjalnych. W rezultacie nasila się proces ich wykluczenia społecznego, a tym samym odchodzenie od powszechnie uznawanego systemu wartości.

W tym miejscu warto nawiązać do Mertonowskiej koncepcji adaptacji społecznej (za: Siemaszko 1993, Urban 2000, 2001). Zdaniem twórcy koncepcji anomii, jedną z podstawowych metod adaptacji społecznej jest innowacja

polegająca na akceptacji kulturowych celów przy jednoczesnym odrzuceniu społecznie przypisanych sposobów ich osiągnięcia. Jest to najbardziej przestępczorodny typ adaptacji, gdyż ludzie realizują co prawda wartości przyjęte w danym społeczeństwie, czynią to jednak za pomocą nielegalnych środków. Innowacja jest szczególnie charakterystyczna dla tych grup społecznych, które postępując zgodnie z prawem, mają niewielkie szanse na osiągnięcie wyższej pozycji społecznej. Zablockowanie możliwości szeroko pojętego awansu wywołuje u nich stan napięcia, prowadzący do szukania nowych środków do osiągnięcia powszechnych celów, takich jak zadowolenie, dobrobyt, spokój, wolność.

W konceptualizacji badań dotyczących poziomu nasilenia kryzysu w wartościowaniu doświadczanego przez młodzież przestępczą należy także uwzględnić założenie, zgodnie z którym świat wartości i ich hierarchia jest rezultatem interakcji jednostka-środowisko. W tym też znaczeniu wadliwe interakcje społeczne mogą nasilać lub łagodzić problemy w wartościowaniu. Przy uwzględnieniu faktu, że nieletni sprawcy przestępstw najczęściej pochodzą z rodzin niewydolnych wychowawczo, dysfunkcyjnych, z problemem alkoholowym, przestępczych, o niskim statusie społecznym i ekonomicznym, istotne jest pytanie: czy występują różnice w doświadczaniu kryzysu w wartościowaniu pomiędzy młodzieżą przestępczą a nieprzestępczą, pochodzącą z rodzin funkcjonujących prawidłowo?

W badaniach, których celem było poszukiwanie odpowiedzi na to pytanie, kontrolowano następujące zmienne: wiek, nasilenie kryzysu w wartościowaniu, poziom inteligencji, miejsce zamieszkania, typ szkoły, do której uczęszczali badani, opóźnienie szkolne, typ rodziny, karalność rodziców, rodzaj popełnionego przestępstwa, eksperymentowanie z używkami.

CHARAKTERYSTYKA NARZĘDZI BADAWCZYCH

Do pomiaru zmiennej zależnej głównej wykorzystano Kwestionariusz Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) w opracowaniu P. Olesia (1988), co umożliwiło uzyskanie wskaźników definicyjno-inferencyjnych, wyrażonych w postaci wyników surowych i przeliczonych.

Zmienna „kryzys w wartościowaniu” rozumiana jest przez Olesia (1988) jako specyficzne trudności lub zaburzenia w procesie wartościowania, na które składają się trudności z uporządkowaniem systemu wartości w hierarchię, poczucie zagubienia (odchodzenia od) wartości, dezintegracja w procesie wartościowania oraz poczucie nierealizowania wartości w życiu i działaniu.

Kwestionariusz KKW ma za zadanie dostarczyć informacji na temat jakości funkcjonowania systemu wartości, trudności ze sprecyzowaniem tego systemu, poczucia satysfakcji z posiadania i realizowania określonej hierarchii wartości oraz poczucia, że wartości stanowią czynnik regulacyjny zachowania (Oleś 1988).

Kwestionariusz przeznaczony jest jedynie do celów badawczych w grupie osób od 16. roku życia. Składa się z 25 pytań, z których 24 są diagnostyczne. Zadaniem osób badanych jest ustosunkowanie się do każdego pytania przez wybór jednej z trzech odpowiedzi: prawda, znak zapytania, fałsz. Zasadniczo KKW prowadzi do uzyskania jednego wyniku ogólnego, prezentującego poziom nasilenia kryzysu w wartościowaniu. Możliwa jest także ocena stopnia nasilenia trudności w zakresie czterech komponentów kryzysu w wartościowaniu:

- trudności z uporządkowaniem systemu wartości w hierarchię (H),
- subiektywne poczucie zagubienia wartości (Z),
- dezintegracja wartościowania (D),
- poczucie nierealizowania wartości w życiu i działaniu (R) (Oleś 1988).

Trafność teoretyczną kwestionariusza określono na podstawie korelacji wyników KKW z wynikami Skali Poczucia Sensu Życia (PIL) Crumbaugha i Maholicka ($r=0,70$), Skali Poczucia Beznadziejności (HS) Becka ($r=0,53$) oraz z wybranymi czynnikami 16-czynnikowego Kwestionariusza Osobowości Cattella (Oleś 1988, s. 9). Oszacowanie trafności diagnostycznej polegało na ustaleniu zależności między introspekcyjnym sądem dotyczącym doświadczania kryzysu w wartościowaniu a wynikiem w KKW. Także w tym zakresie uzyskano wysokie zależności (Oleś 1988).

Rzetelność KKW oszacowano metodą zgodności wewnętrznej (alfa Cronbacha) i uzyskano wynik w granicach 0,73-0,76, który jest wystarczająco wysoki i pozwala uznać KKW za względnie dokładne narzędzie do diagnozowania różnych rodzajów trudności w wartościowaniu. Stałość KKW jest także zadowalająca i wynosi 0,88 (Oleś 1988, s. 14).

Ponieważ kwestionariusz zawiera pytania wymagające określonego poziomu zdolności do refleksji intelektualnej, do badań wybrano tych nieletnich, którzy uzyskali minimum przeciętne wyniki w Skali Matrycy Ravena (wersja standard).

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

W badaniach brało udział 60 chłopców, którzy wchodzili w skład dwóch grup: eksperymentalna (młodzież przestępcza) i kontrolna (młodzież nieprzestępcza). Głównym kryterium klasyfikującym do grupy był fakt popełnienia lub nie przestępstwa i udokumentowanie tego faktu prawomocnym wyrokiem sądu.

Badania nieletnich sprawców przestępstw przeprowadzono w placówkach resocjalizacyjnych typu zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich. Badania prowadzono w czwartym–piątym miesiącu pobytu nieletnich w placówce.

Grupę kontrolną stanowili dobrani parami ze względu na takie zmienne jak wiek, miejsce zamieszkania, typ szkoły uczniowie szkół ponadgimnazjalnych z dużego i małego miasta. W obu grupach badania miały charakter indywidualny przy nieograniczonym czasie badania.

Nieletni sprawcy przestępstw to osoby w wieku 17–20 lat. Średnia wieku w tej grupie wyniosła 17,8. Tylko trzech nieletnich to mieszkańcy wsi (10%), pozostali w większości pochodzą z dużych miast (66,7%), a 7 (23,3%) nieletnich mieszka w małym mieście. Dane dotyczące sytuacji szkolnej nieletnich z grupy eksperymentalnej przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Dane dotyczące sytuacji szkolnej nieletnich sprawców przestępstw (N = 30)
Data concerning juvenile delinquents' situation at school (N = 30)

Zmienna	Kategoria opisowa	N	%
Typ szkoły	podstawowa	1	3,3
	gimnazjum	12	40,0
	zasadnicza	14	46,6
	technikum	3	10,0
Opóźnienie szkolne	do dwóch lat	15	50,0
	powyżej dwóch lat	9	30,0
	brak opóźnień w nauce	6	20,0

Połowa badanych chłopców ma roczne lub dwuletnie opóźnienie szkolne, spowodowane najczęściej powtarzaniem klasy. Co trzeci badany ma większe niż dwuletnie opóźnienie szkolne, które wynika najczęściej z faktu porzucenia szkoły. Tylko czterech nieletnich zostało usuniętych ze szkoły z powodu niewłaściwego zachowania i złamania regulaminu lub prawa (kradzieże, rozboje, wymuszenia na terenie szkoły). Co czwarty badany z grupy eksperymentalnej nie ma żadnych zaległości i opóźnień w nauce. W grupie kontrolnej wszyscy badani chłopcy kontynuują naukę zgodnie z wiekiem, bez żadnych zaległości i opóźnień szkolnych. Są to uczniowie zasadniczych szkół zawodowych (27–90%). Trzech, zgodnie z zasadą doboru parami, uczy się w technikum. W grupie eksperymentalnej połowa badanych to uczniowie szkoły podstawowej i gimnazjum. Osoby te mają największe, w kilku przypadkach nawet 4-letnie, opóźnienie szkolne. Pozostali badani uczą się w szkołach zasadniczych i technikum.

Nieletni sprawcy przestępstw pochodzą najczęściej z rodzin niepełnych (63,3%), w których pracuje jedna osoba, z reguły matka. Co trzeci badany pochodzi z rodziny, w której bez pracy pozostają oboje rodzice. W rodzinach tych, oprócz złych warunków ekonomicznych i socjalnych, występują liczne stresy sytuacyjne i rozwojowe, wynikające z problemów alkoholowych, najczęściej ojca i starszego brata, oraz z faktu transmisji zachowań przestępczych.

Uogólniając: sytuację rodzinną osób badanych można opisać jako niekorzystną z uwagi na niepełną strukturę, bezrobocie rodziców, zachowania przestępcze ojca i/lub starszego rodzeństwa (najczęściej starszego brata) oraz problemy alkoholowe. Wszystkie wymienione cechy środowiska rodzinnego, w jakim wychowują się badani z grupy eksperymentalnej, mogą bezpośrednio lub pośrednio nasilać i utrzymywać trudności w obiektywnym, rozwojowym i motywu-

Tab. 2. Dane dotyczące sytuacji rodzinnej nieletnich sprawców przestępstw (N = 30)
Data concerning family situation of young delinquents (N = 30)

Zmienna	Kategoria opisowa	N	%
Typ rodziny	pełna	11	36,7
	niepełna	19	63,3
Zatrudnienie rodziców	oboje pracują	5	16,6
	jedno z rodziców pracuje	14	46,6
	nie pracują	11	36,6
Osoby karane w rodzinie	nikt	9	30,0
	ojciec	11	36,6
	rodzeństwo	4	13,3
	rodzice i rodzeństwo	6	20,0
Problemy alkoholowe	ojciec	19	63,3
	matka	2	6,6
	rodzeństwo	5	16,6
	oboje rodzice	4	13,3

jącym wartościowaniu. Warunkują także nieprawidłowe zachowania i trudności w adaptacji społecznej zgodnej z powszechnie przyjętym systemem norm rozwojowych, społecznych, moralnych i prawnych. Dlatego badani z tej grupy przejawiają liczne nieprawidłowe i dysfunkcjonalne zachowania. W związku z tymi zachowaniami wszyscy badani chłopcy zanim trafili do zakładu poprawczego, przebywali w różnego typu pałaczkach wychowawczych. Najczęściej były to ośrodki szkolno-wychowawcze i pogotowie opiekuńcze. Prawie wszyscy badani (90,0%) mieli zasądzony nadzór kuratora sądowego. Wszyscy przyznali, że od ok. 10. roku życia mają kontakt z papierosami. Nieco później, około 12. roku życia zaczęli pić alkohol, a w wieku 14–15 lat próbowali narkotyków. Dane dotyczące procesu niedostosowania społecznego badanych przedstawia tabela 3.

Badaniami objęto nieletnich, którzy najczęściej dokonywali przestępstw z art. 280 § 1, 2 i art. 279 kodeksu karnego. Dwóch nieletnich przebywało w zakładzie poprawczym w związku z dokonaniem przestępstwa z art. 148 § 2.

KRYZYS W WARTOŚCIOWANIU DOŚWIADCZANY PRZEZ NIELETNICH SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW

Analizę wyników badań dotyczących subiektywnego poczucia trudności w wartościowaniu doświadczanych przez nieletnich sprawców przestępstw oparto na średnich arytmetycznych wyników surowych i przeliczonych (jako miary położenia), średnich wartościach odchyłeń standardowych wyników surowych i przeliczonych (jako miary rozproszenia) oraz na testowaniu istotności różnic międzygrupowych.

Tab. 3. Dane dotyczące procesu niedostosowania społecznego nieletnich sprawców przestępstw (N = 30)

Data concerning the process of young delinquents' social maladjustment (N = 30)

Zmienna	Kategoria opisowa	N	%
* Placówki wychowawcze	pogotowie opiekuńcze	9	30,0
	młodzieżowy ośrodek adaptacji społecznej	3	10,0
	ośrodek szkolno-wychowawczy	15	50,0
	policyjna izba dziecka	8	26,6
Kurator sądowy	tak	25	83,3
	nie	5	16,6
** Eksperymentowanie ze środkami psychoaktywnymi	palenie papierosów	27	90,0
	picie alkoholu	22	73,3
	zażywanie narkotyków	15	50,0

* – liczebność w kolumnie N nie sumuje się do 30 z uwagi na fakt, iż 5 nieletnich przebywało w więcej niż w jednej placówce resocjalizacyjnej.

** – liczebność w kolumnie N nie sumuje się do 30 z uwagi na fakt, iż nieletni podawali kilka lub wszystkie rodzaje stosowanych środków psychoaktywnych.

Tab. 4. Rodzaj przestępstw popełnionych przez badanych z grupy eksperymentalnej (N = 30)
Kind of offence committed by the experimental group delinquents (N = 30)

Zmienna*	N%
Kradzieże	14
Rozboje	17
Zabójstwo	2

* – liczebność w kolumnie N nie sumuje się do 30 z uwagi na fakt, iż 3 nieletnich dokonało w więcej niż w jednego czynu przestępczego.

Tab. 5. Subiektywne poczucie kryzysu w wartościowaniu w grupie młodzieży przestępczej i nieprzestępczej (wyniki surowe)

Subjective sense of crisis in evaluating in the group of delinquents and non-delinquents (outcome)

Zmienna	Grupa eksperymentalna		Grupa kontrolna		t-Studenta	Istotność	
	śr. ar.	SD	śr. ar.	SD			
WO	22,34	8,01	12,59	9,95	3,69	0,000	p < 0,001
H	6,38	2,87	4,00	2,69	3,20	0,002	p < 0,01
Z	6,21	3,17	3,29	3,45	3,66	0,001	p < 0,001
D	4,19	2,64	2,97	2,26	1,88	0,070	n.i.
R	4,70	2,52	2,59	2,71	3,08	0,003	p < 0,01

WO – wynik ogólny kwestionariusza KKW – poczucie kryzysu w wartościowaniu; H – trudność uporządkowania systemu wartości w hierarchię; Z – poczucie zagubienia wartości; D – dezintegracja wartościowania; R – poczucie nierealizowania wartości w życiu i działaniu.

Charakterystykę przejawów kryzysu w wartościowaniu, mierzonych KKW w obu badanych grupach, zawarto w tabeli 5.

Analiza porównawcza średnich arytmetycznych uzyskanych w zakresie pomiaru subiektywnego poczucia trudności w wartościowaniu dowodzi statystycznie istotnych różnic pomiędzy grupą młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. Różnice dotyczą przede wszystkim poczucia zagubienia wartości silnie odczuwanego przez nieletnich sprawców przestępstw. Młodzi ludzie, którzy przebywają w zakładzie poprawczym, przyznają, że zagubili w życiu to, co uważali za ważne, zawiedli się na tych wartościach, które uznawali, oraz że życie według wartości, które cenią, jest w ich obecnej sytuacji niemożliwe. Jeśli uwzględnimy fakt, iż wielu z nich przynależy do subkultury przestępczej i ceni wartości w niej obowiązujące, nie jest zaskoczeniem, że przebywając w placówce resocjalizacyjnej, mają poczucie odchodzenia od uznawanych wartości, ideałów oraz wzorów życia. Jeśli jednak przyjmiemy drugie z możliwych założeń interpretacyjnych, zgodnie z którym już w środowisku rodzinnym nieletni zawiedli się na tych wartościach, które cenili (np. miłość, odpowiedzialność, szacunek), to nic dziwnego, że przyznają się do tego, że nie mogą odnaleźć takich wzorców życia, jakie chcieliby realizować. Nieletni twierdzą, iż w ich życiu brakuje wartości, które cenią. Taki sąd nie wydaje się zaskakujący, jeśli uwzględnimy, że większość z nieletnich doświadczyła traumatycznych przeżyć związanych z alkoholizmem, przemocą, biedą w środowisku rodzinnym.

Niezależnie od kierunku interpretacji wyników Kwestionariusza Kryzysu w Wartościowaniu młodzież przestępcza wykazała w badaniach, że silnie doświadcza trudności w wyborze, akceptacji i osiągnięciu wartości. Nieletni mają trudności w zakresie określenia wartości głównych, najważniejszych, co może wynikać z jednej strony z braku refleksji nad wartościami, z drugiej zaś może być niewątpliwie efektem relatywizmu moralnego, jakiego nieletni doświadczyli w rodzinie. Kochać czy nienawidzić ojca alkoholika? Zachować lojalność wobec grupy przestępczej i brak lojalności wobec osób spoza grupy – to tylko przykładowe wątpliwości natury moralnej doświadczane przez badanych. Ten konflikt wartości przyczynia się do obniżenia motywacji do realizacji określonych celów i wartości oraz obniża akceptację emocjonalną niektórych wartości. Przyczynia się także do braku satysfakcji z posiadanego systemu wartości i nasila poczucie nierealizowania wartości w życiu i działaniu. Szczególnie tego ostatniego przejawu kryzysu w wartościowaniu silnie doświadczają nieletni pozbawieni wolności. Fakt, że badania wykonano w czwartym–piątym miesiącu pobytu w placówce resocjalizacyjnej, ma niewątpliwie wpływ modyfikujący na otrzymane w tym zakresie wyniki.

Jednocześnie siła doświadczanego kryzysu w wartościowaniu powinna być uwzględniona w ramach oddziaływań informacyjno-edukacyjnych wobec nieletnich. W indywidualnych programach resocjalizacyjnych powinno znaleźć się miejsce na refleksje dotyczące świata wartości, planowanie dalszego życia na podstawie uniwersalnego systemu wartości, nabywanie umiejętności osiągnięcia celów zgodnych z akceptowanym społecznie systemem wartości, rozbudzanie

motywacji do realizowania społecznie akceptowanych wartości, takich jak wykształcenie, praca, rozwijanie zdolności, wiara, uczciwość, odpowiedzialność, tolerancja. O tym, że wszechstronne oddziaływania resocjalizacyjne są konieczne, świadczą dane z tabeli 6.

Tabela 6. Subiektywne poczucie kryzysu w wartościowaniu w grupie młodzieży przestępczej i nieprzestępczej (wyniki stenowe)

Subjective sense of crisis in evaluating in the group of delinquents and non-delinquents (outcome)

Zmienna	Grupa eksperymen- talna		Grupa kontrolna		t-Studenta	Istotność	
	śr. ar.	SD	śr. ar.	SD			
WO	7,11	1,36	5,19	1,95	4,39	0,000	p < 0,001
H	6,80	1,25	5,63	1,09	3,31	0,001	p < 0,001
Z	8,34	1,71	6,29	1,53	3,06	0,001	p < 0,001
D	6,17	1,42	5,47	1,62	2,18	0,078	n.i.
R	6,67	1,56	5,29	1,57	3,10	0,003	p < 0,01

WO – wynik ogólny kwestionariusza KKW – poczucie kryzysu w wartościowaniu; H – trudność uporządkowania systemu wartości w hierarchię; Z – poczucie zagubienia wartości; D – dezintegracja wartościowania; R – poczucie nierealizowania wartości w życiu i działaniu.

Nieletni sprawcy przestępstw uzyskali wyniki wysokie w dwóch wymiarach kryzysu w wartościowaniu: w wyniku ogólnym i poczuciu zagubienia, odchodzenia i utraty najważniejszych wartości w ich życiu. We wszystkich wypadkach chodzi tu przede wszystkim o wolność, stąd nie jest zaskoczeniem istotna różnica w tym zakresie pomiędzy młodzieżą przestępczą i nieprzestępczą. Jednak tak silne poczucie zagubienia wartości może być jednocześnie sygnałem, że nieletni nie akceptują swojej aktualnej sytuacji, a tym samym nie akceptują propozycji resocjalizacyjnych. Doświadczają poczucia utraty znaczenia dotychczas uznawanych wartości, mają trudności w znajdowaniu uzasadnienia dla nowych wartości, np. takich jak nauka, uczciwa praca, szacunek dla innych. Niechętnie dokonują zmiany systemu wartości. Efektem tych problemów mogą być trudności w zaadaptowaniu się do wymagań regulaminowych placówek resocjalizacyjnych, narzucających nieletnim konkretny system wartości. Odmienność relacji społecznych, w jakie nieletni wchodzi w trakcie pobytu w placówce, z pewnością nasila poczucie zagubienia wartości. W warunkach wolności niejedyn z badanych narzucał innym swoją wolę, kierował, przewodził, dominował. W grupie w schronisku czy zakładzie poprawczym musi, w wyniku oddziaływania interakcji formalnych i/lub nieformalnych, zrezygnować z dotychczasowych sposobów zachowania się i osiągnięcia celów, co budzi w nim lęk i niepokój. Te negatywne stany emocjonalne utrudniają pokonanie kryzysu w wartościowaniu, który często zamiast stawać się zjawiskiem rozwojowym, przyczynia się do nasilenia zachowań dysfunkcyjnych, od ucieczek z placówki do prób samobójczych.

Tab. 7. Procentowy rozkład wyników stenowych w grupie młodzieży przestępczej i nieprzestępczej
 Per cent distribution of outcome in the group of delinquents and non-delinquents

Sten	Zmienna									
	WO		H		Z		D		R	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
0-4	10,0	43,3	6,6	16,7	0,0	3,3	13,3	26,7	10,0	43,3
5-6	16,6	46,6	43,3	80,0	13,3	70,0	43,3	70,0	60,0	50,0
7-10	73,3	10,0	50,0	3,3	86,6	26,7	43,3	3,3	30,0	6,6

E – grupa eksperymentalna – nieletni sprawcy przestępstw.
 K – grupa kontrolna – młodzież niepełniająca przestępstw.

Ponad 70% badanych z grupy nieletnich sprawców przestępstw doświadcza wysokiego nasilenia trudności w wartościowaniu. W tej grupie siedmiokrotnie częściej badani ujawniali problemy z wartościowaniem niż w grupie kontrolnej. Zestawienie procentowe wyników stenowych świadczy o tym, że najczęstszym problemem w zakresie wartościowania jest zagubienie wartości i ideałów życia, które można realizować. Ponad 80% nieletnich przebywających w zakładach poprawczych przyznaje, że silnie doświadcza poczucia braku cenionych wartości oraz utraty ich znaczenia, co wiąże się z poczuciem zawodu, przekonaniem o niewłaściwości wybieranych celów życiowych. Młodzi ludzie przyznają, że doświadczenia zmian w systemie wartości.

Analiza danych procentowych wskazuje ponadto, że w grupie młodzieży nieprzestępczej nasilenie kryzysu w wartościowaniu kształtuje się na poziomie wyników przeciętnych i dobrze obrazuje typowe problemy związane z kryzysem tożsamości. Natomiast młodzież przestępcza silniej i bardziej destrukcyjnie przeżywa kryzys tożsamości, co w znacznym stopniu wyjaśnia przyczyny podejmowania zachowań ryzykownych, dysfunkcyjnych.

Analiza porównawcza wyników trzech grup młodzieży przestępczej (sprawców kradzieży, rozbojów i zabójstw) zwraca uwagę na to, że wysokiego nasilenia kryzysu w wartościowaniu doświadczają sprawcy zabójstw. Trudno jednak rozstrzygnąć, w jakim stopniu doświadczany aktualnie kryzys jest wynikiem refleksji nad sobą i swoim czynem, a w jakim obawą o dalsze losy, w tym przed pobytem w więzieniu. Nie można też jednoznacznie wyjaśnić, jaki jest związek ich cech osobowych, historii życia, jakości doświadczeń życiowych z poziomem nasilenia ogólnego kryzysu w wartościowaniu. Problemy te wymagają dalszych badań diagnostycznych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Charakterystyczną cechą obu porównywanych grup są ogólnie podwyższone wyniki w skali oceniającej zagubienie wartości. Ten rodzaj problemów możemy nazwać – za Frommem (1996) – „chorobą cywilizacyjną” wynikającą z ogólnego chaosu w systemie wartości, w którym dochodzi do częstej rywalizacji między grupą wartości typu „być” a wartościami typu „mieć”. Dysonansu pomiędzy „być” i „mieć” doświadcza zarówno pokolenie wychowujące, jak i wychowywane, co prowadzi do dalszych konsekwencji, takich jak trudności w pokonywaniu kryzysu tożsamości czy zaburzenia poczucia sensu życia. Rezultatem tych stanów są problemy emocjonalne obu pokoleń.

Odwołując się natomiast do założeń koncepcji humanistycznej, przyczyn kryzysu w wartościowaniu można poszukiwać w negatywnym obrazie siebie i obniżonej motywacji zadaniowej. Zależność ta dotyczy przede wszystkim młodzieży przestępczej. Badania nad osobowościowymi korelatami zachowań przestępczych (Urban 2000, 2001, Sitarczyk 2004) wskazują, że odczuwanie trudności w wartościowaniu może mieć związek z takimi cechami osobowości, jak zmienność, brak zaufania do siebie i innych, trudności w radzeniu sobie ze stresem, z niską samooceną i niedojrzałością emocjonalną. Cechy te przyczyniają się do braku aktywności w zakresie samorealizacji, utrudniają też – zgodnie z regulacyjną teorią osobowości Reykowskiego (1986) – tworzenie sieci wartości i sieci operacyjnych w strukturze osobowości. Brak jednoznacznej sieci wartości ogranicza zdobywanie wiedzy o świecie i o sobie, niezbędnej do budowania struktur poznawczych, które tworzą osobowość człowieka i stanowią o jakości jego funkcjonowania społeczno-zadaniowego.

Interesujące rozważania dotyczące znaczenia nabytego systemu wartości w wyjaśnianiu genezy zachowań przestępczych prezentują w swojej koncepcji neutralizacji D. Matzy i G. Sykes (za: Urban 2000). U podstaw teorii neutralizacji tkwi założenie, że nie istnieją podkultury dewiacyjne, tzn. o odrębnych wartościach i normach zachowania w stosunku do kultury dominującej. Według D. Matzy i G. Sykesa można jedynie mówić o podkulturach dewiacji czy też przestępczości. W społeczeństwie jako całości istnieją dwa, a nie jeden, systemy wartości: oficjalny, konformistyczny, oraz system wartości nieoficjalnych – „podskórnych” (Urban, 2000). Wartości pierwszego rodzaju są związane z pracą, nauką, działalnością polityczną i społeczną, natomiast podskórne – z czasem wolnym od pracy, z rozrywką, wypoczynkiem, zabawą. Wartości podskórne charakteryzują takie zwroty językowe, jak: „używać życia, ile wlezie”, „iść na całość”, „zaszaleć”, „fura, skóra i komóra”, „wypas”. Ten rodzaj wartości ujawnia się generalnie w określonych warunkach i ramach czasowych: wakacje, weekendy, święta i uroczystości rodzinne. W przypadku młodzieży przestępczej jest nieco inaczej. Ujawnia ona wartości „podskórne” bez

względu na miejsce i czas. Z tego względu młodzież jest nie tyle dewiacyjna, ile konformistyczna wobec tolerowanych wartości funkcjonujących w społeczeństwie. Dewiacyjne są zatem nie wartości i wyrażające je zachowania, lecz raczej forma, czas i miejsce, w których się ujawniają (Urban 2000, 2001).

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowski K. (1986). *Trud istnienia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Fromm E. (1996). *Sens człowieka. Jego niezwykła zdolność do dobra i zła*. Warszawa, Wrocław: PWN.
- Jedynak S. (1991). *Wartości: etyka i estetyka. Antologia tekstów filozoficznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Oleś P. (1988). *Kwestionariusz do badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW)*. Warszawa: PTP.
- Oleś P. (1989). *Wartościowanie a osobowość*. Lublin: KUL.
- Reykowski J. (1986). *Motywacja postawy prospołecznej a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Siemaszko A. (1993). *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*. Warszawa: PWN.
- Sitarczyk M. (2004). *Nieletni sprawcy zabójstw. Sylwetki psychologiczne*. Lublin: UMCS.
- Szymanowska A. (1991). *Resocjalizacja młodocianych skazanych na karę pozbawienia wolności*. W: L. Malinowski, J. Stochmiałek (red.), *Aktywność społeczno-zawodowa młodzieży niepełnosprawnej i niedostosowanej społecznie*. Warszawa: WSPS.
- Świda H. (1979). *Młodzież a wartości*. Warszawa: WSiP.
- Urban B. (2000). *Zachowania dewiacyjne młodzieży*. Kraków: UJ.
- Urban B. (2001). *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*. Kraków: UJ.

SUMMARY

The topic of theoretical and empirical studies presented in the article is the level of intensity of difficulty with evaluating in the group of juvenile delinquents. It was assumed that juvenile delinquents often experience divergence between the system of their own values and the one that is binding in society. In diagnostic research KKW questionnaire after P. Oleś was applied. The research was carried out in two groups of young people: those who were sentenced by courts and whose sentences were valid, and those not punished. It was proved that juvenile delinquents experience crisis in evaluating, which hinders resocializing activities.